

Argumenti za postojanje Boga kod Rudera Boškovića — inačice kozmološkoga argumenta

Aleksandra Golubović*

Sažetak

Ruder Josip Bošković jedan je od najpoznatijih hrvatskih znanstvenika i filozofa uopće. Osobito je poznat po svojim teorijama iz područja fizike, matematike i astronomije koje su bile veoma zapažene već među njegovim suvremenicima pa nadalje, kako na hrvatskom, tako i na europskom tlu. Kada je riječ o filozofiji, Boškovića se najčešće spominje u kontekstu filozofije prirode i filozofije znanosti. Široj javnosti vjerojatno je manje poznato da je nekih desetak stranica posvetio Bogu. U svome najpoznatijem djelu Teorija prirodne filozofije piše »Dodatak koji spada u metafiziku o duši i Bogu« u kojem izlaže svoje inačice argumenata za postojanje Boga. Dodatak omogućuje da se njegov doprinos fizici sagleda iz jednoga novog kuta. Njegov je zaključak naime da se objašnjenje prirode kao cjeline ne zaustavlja na prirodi nego na metafizici, odnosno, filozofiji religije. Namjera nam je u ovome radu analizirati one argumente za postojanje Boga koje je Bošković detaljnije obradio te ispitati u kojoj ih je mjeri i danas moguće (o)braniti.

Ključne riječi: Ruder Bošković, argumenti za postojanje Boga, kozmološki argument

Uvod

Prije nego što se provede analiza Boškovićevih argumenata za postojanje Boga, treba se ukratko prisjetiti temeljnih karakteristika razdoblja u kojem živi.¹ Bošković je², kao što je spomenuto, u prvom redu fizičar i upravo je po svojim

* Doc. dr. sc. Aleksandra Golubović, Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci. Adresa: Sveučilišna avenija 4, 51000 Rijeka. E-pošta: agolub@ffri.hr

1 Sažeti pregled Boškovićeva života nalazimo u hrestomatiji koju je uredio Franjo Zenko. Usp. Franjo Zenko, »Josip Ruder Bošković« — u: Franjo Zenko (ur.), *Starija hrvatska filozofija*, Zagreb, 1997, str. 397–401.

2 Neki su čak i njegovo hrvatsko porijeklo dovodili u pitanje. Više o tome vidi u: Stipe Kutleša, »Sporovi oko Boškovića« — u: Ivica Puljić (ur.), *Od Dubrave do Dubrovnika — prigodom 300-godišnjice rođenja Rudera Boškovića*, Neum — Dubrovnik, 2011, str. 27–51.

teorijama iz fizike najpoznatiji u svijetu i domovini.³ Živio je u doba prijelaza iz prosvjetiteljstva u klasični njemački idealizam.⁴ Kada je riječ o znanostima, onda valja posebno izdvojiti prirodne znanosti koje se u njegovo vrijeme iznimno cijene jer su utemeljene na evidenciji i zbog činjenice što njihove metode dovode do pouzdanoga i sigurnoga znanja. One znanosti koje nisu utemeljene na činjenicama i za čije rezultate nema čvrstih dokaza, odnosno, evidencije, poput, primjerice, metafizike, općenito govoreći, bit će u drugom planu.⁵ Na prosvjetiteljstvo se nadovezuje klasični njemački idealizam koji u velikoj mjeri podržava glavne ideje prosvjetiteljstva (veliko pouzdanje u moć razuma).⁶ Zaključno⁷ se može reći da prirodne znanosti imaju status 'pravih' znanosti, iako još uvijek ima prostora i za metafiziku. To je klima u kojoj je djelovao filozof Bošković.⁸ Iako je najpoznatiji po svome doprinosu prirodnim znanostima, ne znači, kao što će se vidjeti, da odbacuje metafiziku, a još manje religiju i određena religijska objašnjenja.

1. Odnos znanosti i religije u Boškovićeva doba⁹

Kakav je odnos znanosti i religije u Boškovićeva doba?¹⁰ Jesu li znanost i religija u konfliktu ili je među njima moguće i slaganje? Kada se govori o svijetu odnosno o stvarnosti, ne govori li se zapravo o dvjema temeljnim dimenzijama stvarnosti, fizičkoj i duhovnoj (koju će mnogi, kao i Bošković, tretirati kao metafizičku dimenziju stvarnosti)?¹¹ Ne bi li onda trebalo tražiti objašnjenje cjelokupne stvarnosti koje će obuhvaćati obje dimenzije? Neki znanstvenici po-

3 Zenko tvrdi: »Boškovićeva filozofija jest rezultat fundamentalno–filozofijskog promišljanja ontologijskih pretpostavki novovjekovne galilejske znanosti, posebno one njezine sveobuhvatne sinteze zajedno s prirodnofilozofijskom refleksijom koju je Bošković našao u Newtonovim djelima.« Franjo Zenko, »Josip Ruder Bošković« — u: Franjo Zenko (ur.), *Starija hrvatska filozofija*, str. 396.

4 Detaljniji prikaz Boškovičeva života i djela vidi u: Stipe Kutleša, *Ruder Josip Bošković*, Zagreb, 2011.

5 Usp. Franjo Zenko, »Fundamentalno–filozofijski horizont Boškovićeve 'teorije'« — u: Valentin Pozaić (ur.), *Filozofija znanosti Rudera Boškovića*. Radovi simpozija Filozofsko–teološkog instituta DI, Zagreb, 1987, str. 177–178.

6 Usp. Peter Henrici, »Teorija spoznaje Rudera Boškovića u njegovu vremenu« — u: Valentin Pozaić (ur.), *Filozofija znanosti Rudera Boškovića*. Radovi simpozija Filozofsko–teološkog instituta DI, str. 43.

7 Ovdje ne možemo ulaziti u detalje vrednovanja prirodnih, ali i ostalih znanosti koji su prevladavali u doba Boškovića, nego samo želimo istaknuti temeljne misli vodilje.

8 Više o tome vidi u: Stipe Kutleša, *Filozofija Rudera Boškovića*, Zagreb, 2012, osobito str. 81–103.

9 O odnosu između filozofije znanosti i filozofije religije kod Boškovića, odnosno na primjeru argumenta iz dizajna koji nalazimo u njegovom Dodatku vidi u: Aleksandra Golubović — Predrag Šustar, »Znanost i religija kod Rudera Boškovića«, *Riječki teološki časopis*, 2012, 20, 2, str. 249–268.

10 Više o tome vidi u: Nikola Stanković — Ivan Šestak, »Odnos vjere i znanosti u Rudera Josipa Boškovića« — u: Ivica Puljić (ur.), *Od Dubrave do Dubrovnika — prigodom 300–godišnjice rođenja Rudera Boškovića*, str. 17–26.

11 Usp. Stipe Kutleša, *Filozofija Rudera Boškovića*, str. 85–103.

put Boškovića, ali i mnogi suvremeni autori, upravo to čine.¹² Oni smatraju da otkrića u jednoj dimenziji ne pružaju dostatna odnosno konkluzivna objašnjenja za postojanje cjelokupne stvarnosti te traže, nazovimo to tako, 'sveobuhvatno' objašnjenje.¹³ Njihov je stav da se fizika i metafizika (dakle, znanost i religija) međusobno mogu (i trebaju) nadopunjavati.

2. Kozmološki argument u Dodatku

Zadivljujuće je kako je Bošković na svega desetak stranica¹⁴ uspio izložiti nekoliko argumenata u prilog Božjem postojanju¹⁵ a svoju raspravu o Bogu započinje riječima:

Što se tiče Božanskog Tvorca prirode, moja ga teorija izvanredno osvjetljuje i iz nje proizlazi nužnost da ga priznamo i njegova najveća i beskrajna moć, mudrost, providnost, sve što u nama izaziva duboko poštovanje, a u isto vrijeme zahvalnost i ljubav, pa stoga posve otpadaju ništavne sanjarije onih koji smatraju da je svijet slučajno nastao ili da je mogao biti sazdan nekom fatalnom nužnošću, ili da odvijeka postoji sam po sebi upravljajući se po nekim svojim nužnim zakonima.¹⁶

U ovom radu analizirat će se njegova interpretacija kozmološkoga argumenta i vidjeti kako on obrazlaže tezu da filozofija prirode (a može se slobodno reći i fizika) ne može u potpunosti objasniti postojanje svemira, posebice kada je riječ o svemiru ili svijetu kao cjelini, te da konačno objašnjenje treba tražiti u religiji (tj. u argumentima za postojanje Boga).¹⁷ Bošković, naime, tvrdi da će istraživa-

- 12 Richard Swinburne i Keith Ward istaknuti su predstavnici suvremene analitičke filozofije religije. Njihov je stav da znanost ne može dati konkluzivna objašnjenja svemira kao cjeline.
- 13 Jedan od poznatih suvremenih analitičkih filozofa religije, Keith Ward, smatra da postoji upravo takvo objašnjenje i da je ono uobličeno u hipotezi o Bogu: »Hipoteza o Bogu povezuje osobno i znanstveno objašnjenje postulirajući da postoji obuhvatno kozmičko osobno objašnjenje koje fizička stanja i zakone objašnjava kao sredstva za postizanje nekog zamišljenog cilja« (Keith Ward, *Zašto gotovo sigurno ima Boga*, Zagreb, 2010, str. 32).
- 14 Djelo *Theoria Philosophiae naturalis s dodatkom »Appendix ad metaphysicam pertinens de anima et Deo«* izvorno je napisano na latinskom jeziku i izdano u Veneciji godine 1763. S latinskoga je preveo Jakov Stipišić, stručnu redakciju prijevoda priredio je Žarko Dadić, a pogovor je napisao Vladimir Filipović. U članku se služimo hrvatskim izdanjem ovoga djela: Josip Ruder Bošković, *Teorija prirodne filozofije*, Zagreb, 1974, 254. »Dodatak koji spada u metafiziku o duši i Bogu« u kojem se Bošković bavi argumentima za Božje postojanje nalazi se na str. 254–263, paragrafi 539–558. U ovom radu obradit će se samo kozmološki argument, iako kod Boškovića nalazimo i inačicu argumenta iz dizajna.
- 15 Smatramo da se uz argument iz kontingencije može tvrditi da Bošković podrazumijeva da je Bog ujedno i krajnje objašnjenje prirode u cjelini. Vidi: Dodatak, 254–263, paragrafi 539–558.
- 16 Josip Ruder Bošković, *Teorija prirodne filozofije*, Zagreb, 1974, 254. (dalje koristimo kraticu Dodatak, jer se članak odnosi isključivo na taj dio). Dakle, rasprava o kozmološkom argumentu temelji se isključivo na desetak stranica teksta iz Dodatka (i ne uključuje niti jedno drugo Boškovićevo djelo, ili tekst).
- 17 O mogućoj poveznici između Boškovićeve fizike i metafizike vidi u: Dario Škarica, *Spoznaja i metoda u Rudera Boškovića*, Zagreb, 2000, str. 65. Inače, ovo je djelo nazaobilazno za razumijevanje Boškovićeve pozicije kada je u pitanju tumačenje spoznaje i metode.

nja prirode u konačnici dovesti do samoga Boga.¹⁸ U tom kontekstu ključno je objasniti postojanje svijeta.

Da bi se to moglo učiniti, rekonstruirat će se argumenti koje Bošković zastupa u Dodatku i pokazati da mnogi suvremeni autori, od kojih ćemo posebice izdvojiti Swinburna i Warda, i danas zastupaju slična stajališta. Naravno, današnje inačice često su bolje argumentirane, no u biti se, ne razlikuju mnogo od Boškovićevih. U Boškovićevu tekstu posebno mjesto pripada kozmološkomu argumentu. U Dodatku se može naći i inačica argumenta iz dizajna (pa čak i inačica tzv. *fine tuning* argumenta) o kojima u ovom radu neće biti riječi. Općenito smatramo da se Boškovićevi argumenti za Božju opstojnost i danas mogu zastupati i braniti.

Kao polazište kozmološkoga argumenta uzima se činjenica postojanja svijeta. Naime, već samo promatranje pojava u prirodi navodi na razmišljanje o uzroku njihova postojanja.¹⁹ Čovjek se pita odakle pojave u prirodi, ili općenitije, kako to da uopće išta postoji? Je li svijet u kojem živimo stvoren ili postoji oduvijek? Ako je stvoren, tko ga je stvorio, odnosno, kako je nastao? Na koji se način, drugim riječima, može objasniti postojanje svijeta?

Prema kozmološkome argumentu, postojanje svijeta može se (a prema nekim teistima čak se i mora) objasniti postojanjem Boga koji ga je stvorio.²⁰ Ovaj zaključak na liniji je tradicionalnih formulacija kozmološkoga argumenta koje je prvi u cjelovitom obliku izložio srednjovjekovni filozof i teolog Toma Akvinski.²¹ Toma je, naime, formulirao prva *tri puta* pomoću kojih se iz same činjenice postojanja svijeta može zaključiti na postojanje Boga kao njegova stvoritelja. Dakle, u ovom se argumentu iz činjenice da postoji svijet zaključuje da postoji (tj. da mora postojati) i njegov stvoritelj. Bošković ga, između ostaloga, naziva Tvorcem prirode. Bog je prema Boškoviću, kao što će se vidjeti, Tvorac prirode i Nužno Biće koje je zahvaljujući svojim atributima (svršenostima) stvorilo prirodu i cjelokupni svemir.

Svaka od inačica kozmološkoga argumenta, općenito govoreći, oslanja se na princip uzročnosti, tj. na činjenicu da sve što u svijetu postoji ima uzrok svog postojanja.²² Iz toga se može zaključiti da je Bog zaslužan odnosno uzročno odgovoran za sve što postoji. Drugim riječima, hipotezom o Bogu može se objasniti

18 »U tom dokaznom postupku kojim Bošković želi pokazati da determiniranost pojava ovoga svijeta potječe od bića koje nije ekviparirani dio ovoga svijeta, nego je izvan njega, Bošković počinje od promatranja neke prirodne pojave — svejedno koje, možemo je po volji odabrati — koja je, kao i svaka druga, onakva kakva jest, ona 'postoji na neki posve određen način'.« Miljenko Belić, »Boškovićeve nauka o finalnosti — vrijedan doprinos metafizici« — u: Valentin Pozaić (ur.), *Filozofija znanosti Rudera Boškovića. Radovi simpozija Filozofsko-teološkog instituta DI*, str. 205.

19 O lancu uzroka i učinaka s obzirom na prirodnu filozofiju vidi u: Dario Škarica, *Spoznaja i metoda u Rudera Boškovića*, str. 76.

20 Možda bi bilo bolje reći kako kozmološki argument predstavlja putokaz za postojanje Boga na temelju postojanja svijeta.

21 Usp. Toma Akvinski, *Suma protiv pogana*. Izbor iz djela, Zagreb, 1993, str. 53–77. Sažeti prikaz Tominih puteva nalazi se u: Toma Akvinski, *Suma Teologije*. Izabrano djelo, Zagreb, 2005, str. 290–292. Vidi također suvremene interpretacije kozmološkoga argumenta u: Brian Davies, *Uvod u filozofiju religije*, Zagreb, 1998, str. 65–82.

22 Usp. Boran Berčić, *Filozofija* (sv. 2), Zagreb, 2012, str. 288.

postojanje svijeta kao cjeline (kao i pojedinih dijelova i stanja svijeta, tj. sveukupne žive i nežive prirode).

3. Bošković o Tvorcu prirode

U prvom odlomku tj. paragrafu u Dodatku (u dijelu teksta koji se odnosi na Boga), Bošković tvrdi da je Bog Tvorac prirode te da svijet nije mogao nastati slučajno niti fatalnom nužnošću, kao i da ne postoji odvijeka.²³ Poanta je ovoga odlomka sljedeća: Ako svijet ne postoji oduvijek onda je stvoren, tj. uzrokovan. Bošković dodatno naglašava da svijet ne postoji odvijeka sam po sebi,²⁴ dakle, postojanje svijeta ne može se svesti na голу činjenicu. Drugim riječima, postojanje svijeta činjenica je koja traži objašnjenje.

Objašnjenje se obično daje u terminima kauzalnoga principa (tj. principa uzročnosti). Svijet postoji i objašnjava ga se upravo na temelju odnosa koji postoje između uzroka i učinaka. Tako se određeni učinak tumači pomoću uzroka koji ga je proizveo. Bošković smatra da sve u prirodi ima svoj uzrok te da ništa ne može nastati bez uzroka. Istina je da čovjek ponekad ne zna koji je uzrok pojedinih stvari, no to ne znači da one nisu prouzročene: »jer sve pojave u prirodi imaju determinirane uzroke iz kojih potječu, pa stoga nešto nazivamo slučajnim zato što nam nisu poznati uzroci koji determiniraju opstojnost toga«. ²⁵ Dakle, kaže ono što kažu svi deterministi, a to je da slučaj ne postoji, nego da se radi o neznanju. Na temelju odnosa između uzroka i učinaka tako se može objasniti postojanje pojedinoga člana u nizu. Točnije, ono što objašnjava postojanje nekog člana u nizu, prethodni je član i zakoni prirode. Bošković, primjerice, u paragrafu 545. tvrdi da je učinak determiniran uzrokom koji mu prethodi i unutarnjim zakonom sila. U određenom nizu ili lancu uzroka i učinaka, svaki učinak može se, naime, objasniti pomoću uzroka koji mu prethodi »jer za svaki član postoji determiniranost unutar istoga niza, tj. u prethodnom članu«. ²⁶ S obzirom na dano pojašnjenje, očito je da je u pravu Boran Berčić kada tvrdi da »svijet u kojem živimo nije skup nasumičnih događaja, već dobro organiziran skup događaja povezanih uzročnim vezama«. ²⁷ No, postavlja se pitanje što slijedi kada se dode do kraja niza. Kako objasniti postojanje posljednjega člana u nizu? Postoji li uopće posljednji član, odnosno posljednja karika u lancu? Na raspolaganju su nam (barem) dva moguća objašnjenja, koja je i sam Bošković razmatrao: jedno je da niz

23 Dodatak, paragraf 539.

24 Dodatak, paragraf 539.

25 Dodatak, paragraf 540.

26 Dodatak, paragraf 549. Miljenko Belić pojašnjava kako Boškovića »zanima cjelina. A u toj cjelini promatra pojedinu etapu kao 'stanje' (*status*) u nizu (*series*) svega zbivanja«. Miljenko Belić, »Boškovićeva nauka o finalnosti — vrijedan doprinos metafizici« — u: Valentin Pozaić (ur.), *Filozofija znanosti Rudera Boškovića. Radovi simpozija Filozofsko-teološkog instituta DI*, str. 207–208.

27 Boran Berčić, *Filozofija* (sv. 2), str. 291.

ide u beskonačnost, a drugo, da se negdje mora zaustaviti, tj. da mora postojati nekakvo krajnje objašnjenje.²⁸

Bošković smatra da objašnjenje koje se može dati za postojanje pojedinoga člana u nizu nije dovoljno, potrebno je još dodatno objasniti i postojanje čitavoga niza. Obrazloženje svoga stava iznosi u sljedećem citatu: »Prema tome, onaj niz sam po sebi ne može determinirati opstojnost bilo kojeg svojeg člana, pa stoga ni on čitav ne može determinirano opstojati ako nije determiniran bićem koje se nalazi izvan njega.«²⁹

Bošković zaključuje da postojanje niza kao takvog nije moguće objasniti pozivanjem na sam niz, nego na nešto ili nekoga izvan niza. Točnije, on se poziva na biće koje se nalazi izvan niza, a to je Bog. Bog je za njega ona prva karika (u nekom smislu, prvi uzrok) koja ne služi da bi se objasnilo postojanje pojedinoga učinka, već čitavoga niza. Prva karika u nizu ključna je jer se bez nje ne bi uopće moglo objasniti postojanje niza. No, pitanje je kako protumačiti tu prvu kariku, kako je treba shvatiti? Zaključak je koji proizlazi iz navedenoga citata da sve, pa tako i svijet u cjelini, mora imati nekakvo krajnje objašnjenje, a to je za Boškovića Bog. Bez toga krajnjeg objašnjenja ne bi se moglo objasniti postojanje cjelokupnoga niza, tj. svijeta.³⁰ Bošković ne tvrdi eksplicitno da je Bog taj Prvi uzrok o kojem se čitavo vrijeme raspravlja, no budući da ga naziva Tvorcem prirode, očito je da ga u nekom smislu podrazumijeva. To da je Bog uzrok može se shvatiti na dva načina. Može se govoriti o Bogu kao uzroku u temporalnome, ali i u eksplanatornome smislu. Drugim riječima, možemo ga shvatiti kao uzrok u vremenskome smislu, ali i kao uzrok koji predstavlja krajnje objašnjenje. Smatramo da se Boškovićev Bog kao Tvorac prirode doista može shvatiti kao krajnje objašnjenje.

Ako se pretpostavi postojanje prve karike na način kako je Bošković shvaća, može se bez poteškoća objasniti i postojanje posljednjega, ali i bilo kojega drugog člana u nizu. 'Posljednja karika' u lancu trebala bi tako biti odgovorna za postojanje cjelokupnoga niza pa stoga ne čudi da su se mnogi filozofi i teolozi u prošlosti pozivali (a mnogi to i dalje čine) na Boga kao krajnje objašnjenje. Smatrali su da se niz zaustavlja upravo na Bogu.

Bošković u nastavku detaljnije objašnjava zašto se postojanje određenog stanja učinka u sljedećem vremenu ne može protumačiti pozivanjem na njega samoga niti postojanjem materije, kao niti drugim materijalnim bićem koje tada postoji:

Stoga ono stanje koje postoji u sljedećem vremenu ne može biti determinirano da postoji ni samim sobom ni materijom ni ikakvim drugim materijalnim bićem koje

28 Usp. *Isto*, str. 294.

29 Dodatak, paragraf 548.

30 Neki autori smatraju da o tome uopće nije potrebno raspravljati. S gledišta znanosti (osobito prirodnih), to je pitanje suvišno. Zašto pitati koji je uzrok čitavoga niza ako postoji objašnjenje za postojanje pojedinih članova? Mnogi filozofi, međutim, smatraju da je ovo ključno pitanje bez kojega nije moguće doći do konačnoga odgovora. Stoga će mnogi reći da i te kako ima smisla pitati o načinu na koji je niz započeo opstojnost.

tada postoji, a svojstva materije, koja su nepromjenjiva, po sebi sadrže indiferentnost i ne navode ni na kakvo determiniranje. Prema tome, ono determiniranje koje ono stanje ima prema postojanju prima od prethodnog stanja. Nadalje, sljedeće stanje ne može biti determinirano prethodnim osim ako ono determinirano postoji. A to sljedeće stanje isto tako nema u sebi nikakvu determiniranost za postojanje, već je dobiva od prethodnog. Prema tome, u tom prethodnom stanju gledanom po sebi nema ničega što bi determiniralo na postojanje ono posljednje stanje. Ono što smo rekli o drugom treba reći i o trećem prethodnom stanju, koje mora primiti determiniranost od četvrtog, pa stoga ono u sebi nema nikakvu determiniranost za opstojnost svoju, a onda ni za opstojnost i onog posljednjeg stanja. Zaista, idući tako u beskonačnost, imamo beskonačan niz stanja. I u svakome od njih nemamo upravo ništa u redu što bi determiniralo opstojnost posljednjeg stanja.³¹

Sljedeće stanje, ističe Bošković, ne može biti determinirano samim sobom jer bi to značilo da prethodi samomu sebi, tj. da uzrokuje samo sebe, a to je nemoguće. Nadalje se čini da, ako se ukloni neki od uzroka u nizu, uklanjaju se i učinci koji iz njih nastaju, a kada bi se to zaista i dogodilo, ne bi bilo učinaka koji postoje, odnosno postojanje niza bilo bi upitno. Jer, kao što je pokazano, determiniranost određenoga stanja za postojanje ovisi, tj. određena je prethodnim stanjem, što znači stanjem koje već postoji. Nadalje, to postojeće prethodno stanje također je determinirano stanjem koje mu prethodi i tako dalje. Neko stanje S, primjerice S4, objašnjavamo s S3 (S3 je dakle uzrokovalo stanje S4); S3 objašnjava se s S2; S2 s S1; S1 s S, no postavlja se pitanje kako objasniti postojanje posljednjega stanja S; tko je njega uzrokovao? Bošković ovdje, čini se, želi naglasiti još nešto. Naime, stanja su sama po sebi inertna i potrebno je nešto što će ih pokrenuti, neka sila, 'impetus'.³² Bošković ovdje očito ima na umu nekakvo krajnje objašnjenje. »A zbroj svih nula, makar ih bilo neizmjerljivo mnogo, uvijek je nula.«³³

U konačnici, odgovori mogu biti, kao što je već spomenuto, ili da postoji beskonačni niz ili pak da postoji objašnjenje svih objašnjenja (tj. Bog kao krajnje objašnjenje).³⁴ Bošković zastupa stav da je krajnje objašnjenje upravo Bog i da se na njemu niz zaustavlja. Znači, svaki pojedini učinak može se objasniti uzrokom koji mu prethodi, no to i dalje nije dovoljno da bi se objasnilo postojanje niza kao takvog. Zato Bošković pojašnjava kako je za postojanje (čitavoga) niza odgovoran Bog koji predstavlja njegovo krajnje objašnjenje — jer niz sam po sebi, kako proizlazi iz njegova obrazloženja, ne može uzrokovati postojanje bilo kojega jedinog člana, niti bi on čitav mogao postojati kada ne bi bilo izvanjskoga bića koje ga dovodi u postojanje.³⁵ Riječ je o 'specifičnome' objašnjenju svih objašnjenja ili Bogu koji se nalazi izvan niza. Bošković, dakle, inzistira na tome da se niz uzroka i učinaka ne može protezati u beskonačnost. On se jednostavno mora zaustaviti na Bogu kao krajnjem objašnjenju jer se inače njegovo postojanje ne

31 Dodatak, paragraf 548.

32 Bošković spominje krivulje sila, silu inercije i zakon aktivnih sila. Usp. Dodatak, paragraf 548.

33 Dodatak, paragraf 548.

34 Usp. Boran Berčić, *Filozofija* (sv. 2), str. 292.

35 Dodatak, paragraf, 548.

bi uopće moglo objasniti. Zato Bošković kaže da je: »(...) bilo nužno stvaranje i stvoritelj (...)».³⁶

Mnogi suvremeni analitički filozofi religije zastupaju neki oblik kozmološkoga argumenta. Tako primjerice, Richard Swinburne tvrdi da postoje dvije vrste uzročnosti: prva je 'kauzalna' uzročnost, a druga intencionalna uzročnost koju još naziva i *osobnim objašnjenjem*.³⁷ Postojanje cjelokupne stvarnosti (tj. svemira) tako se može objasniti na temelju jedne i/ili druge vrste uzročnosti, ovisno o tome čija se egzistencija u konkretnom slučaju želi objasniti. Kada se kaže da je Bog stvorio svijet, tj. da je on prvi uzrok (što se može interpretirati pozivanjem na Boga kao krajnje objašnjenje) onda se misli na *osobno objašnjenje*³⁸ (tj. u Boškovićevu kontekstu, na izvanjsko biće kojim se objašnjava postojanje niza kao cjeline). Bošković ne govori eksplicitno o *osobnome objašnjenju*, no smatramo da njegova promišljanja i zaključci idu u tom smjeru. Swinburne tvrdi da postoji tzv. *osobno objašnjenje* te da je veća vjerojatnost da će Bog biti ne–uzrokovan, a da će on uzrokovati svemir (negoli da će svemir biti neuzrokovan).³⁹

Keith Ward također podupire kozmološki argument.⁴⁰ Kao i Swinburne, smatra da postoje dvije vrste objašnjenja.⁴¹ Hipotezu o Bogu naziva metafizičkom hipotezom. Prema toj hipotezi, stvarnost u kojoj živimo najbolje se može razumijeti »ako postuliram jednu vrstu stvarnosti kao krajnju i kao onu koja razjašnjava čitav složeni niz stvarnosti o kojima, izgleda, mi sami imamo iskustvo«. ⁴² Bog je za Warda ta krajnja stvarnost. On je također i bezvremeni uzrok.⁴³ *Osobno objašnjenje*, prema Wardu, nije u sukobu sa znanstvenim, ono ga nadopunjuje i daje novu dimenziju razumijevanja svemira.⁴⁴ Nesvodivo je na znanstveno objašnjenje, ali mu je komplementarno.⁴⁵ Vidi se da je sličnu zamisao imao i Bošković.

36 Dodatak, paragraf 547.

37 Usp. Richard Swinburne, *Is there a God?*, Oxford, New York, 1996, str. 21.

38 Usp. Richard Swinburne, *The Existence of God* (revised edition), Oxford, New York, 1991, str. 121.

39 Usp. *Isto*, str. 131–132.

40 »Argumenti za Božje postojanje argumenti su koji tvrde da mogu pokazati kako ne nastaju svi umovi iz materije. Postoji barem jedan um koji prethodi materiji, koji nije u vremenu te stoga nije u mogućnosti da bilo čime bude doveden u bitak. To je jedina istinski samo–opstojeća stvarnost i uzrok svih fizičkih stvari.« Keith Ward, *Zašto gotovo sigurno ima Boga*, str. 24–25.

41 Usp. *Isto*, str. 28–30.

42 Usp. *Isto*, str. 35–36.

43 Usp. *Isto*, str. 70–71.

44 Usp. *Isto*, str. 84–89.

45 Usp. *Isto*, str. 132.

4. Bošković tvrdi da aktualna beskonačnost nije moguća

Mnogi filozofi smatraju da kozmološki argument treba odbaciti. U prvom redu zbog toga što postoji alternativno rješenje koje daju znanosti. Naime, u ovom argumentu tvrdi se da je sve u prirodi prouzrokovano, tj. da za sve postoji krajnje objašnjenje. Ako se može utvrditi uzrok svake pojave, onda postoji i objašnjenje za svaku pojavu i stoga nema potrebe pitati za dodatni uzrok ili postaviti pitanje o tome tko je započeo niz uzroka i učinaka. Jednostavno se može zastupati teza o beskonačnome regresu. Mnogi tvrde da ako je uopće beskonačan niz moguć, ne postoji razlog zbog kojeg se učinci i uzroci ne bi mogli protezati u beskonačnost. Ako je, dakle, beskonačnost moguća, to znači da je uvijek moguće dodati još jedan član nizu. Tako se može zamisliti beskonačnost koja se proteže u prošlost, ali i beskonačnost koja se proteže u budućnost.⁴⁶ Ako pak beskonačnost predstavlja moguće rješenje, onda je Bog kao objašnjenje (postojanja svemira) suvišan. Međutim, postoji aktualna i potencijalna beskonačnost. Potencijalna je beskonačnost moguća, tj. može se zamisliti da ona funkcionira na teorijskoj razini, dok, čini se, isto ne može vrijediti za aktualnu beskonačnost.⁴⁷

Bošković tvrdi da aktualna beskonačnost nije moguća s obzirom da:

proizlazi da je broj točaka materije konačan ili, bar u skladu s općim mišljenjem, da je konačna masa materije koja postoji, i koja nužno zauzima konačan prostor, pa se ne može protezati u beskonačnost. Nadalje, zašto je baš tu taj određeni broj točaka i zašto je količina te mase upravo takva, a ne neka druga, tome zaista ne može biti nikakav drugi razlog osim slobodne volje bića koje posjeduje beskonačnu determinativnu moć.⁴⁸

Dakle, postoji konačna, a ne beskonačna masa materije. Bog je slobodno odlučio, izabrao (što znači da su u njegovu umu eventualno pred–egzistirale potencijalno beskonačne kombinacije⁴⁹) i stvorio svijet u kojem živimo i u kojem vladaju zakoni prirode koji podržavaju postojanje aktualno postojeće materije u svemiru. Stoga nije moguće ići u beskonačan regres.

Bošković nadalje tvrdi

...da materija zaista nije imala vječno gibanje i nije mogla postojati oduvijek, jer nije mogla postojati i bez mirovanja i bez gibanja. Stoga je bilo nužno stvaranje i stvoritelj, koji bi zato imao beskonačno efektivnu moć da bi bio kadar stvoriti svaku materiju

46 William Rowe iznosi poteškoće s obzirom na zastupanje beskonačnosti. Objašnjenje postojanja pojedinoga člana u nizu nedovoljno je da bi se objasnilo postojanje čitavoga niza. Zatim, činjenica da svaki član niza objašnjavamo pozivajući se na drugo biće o kojem ono ovisi, ponovno nije dostatno da bismo objasnili zašto uopće postoje i oduvijek su postajala bića o kojima ovisimo. Nadalje, ako su uvijek postojala samo ovisna bića, onda ponovno izostaje objašnjenje za njihovo postojanje. Čini se da ne može svako biće biti ovisno biće, što dovodi do zaključka o mogućnosti postojanja nužnoga bića, tj. Boga. Usp. William L. Rowe, *Philosophy of Religion. An introduction*, Belmont, 2001, str. 26.

47 Možemo navesti mnoge primjere u kojima se dokazuje kako aktualna beskonačnost nije moguća. Vjerojatno je najpoznatiji onaj o Hilbertovom hotelu. Usp. Boran Berčić, *Filozofija* (sv. 2), 293.

48 Dodatak, paragraf 546.

49 Usp. Dario Škarica, *Spoznaja i metoda u Rudera Boškovića*, str. 123–124., osobito bilješku br. 13.

i koji bi imao takvu determinativnu silu da bi služeći se svojom slobodnom voljom iz svih mogućih beskonačnih vremenskih trenutaka čitave vječnosti, beskonačne na jednoj i drugoj strani, mogao izabrati upravo onaj individualni trenutak u kojem bi stvorio materiju i iz svih onih beskonačnih mogućih stanja, i to upravo iz najvišeg stupnja beskonačnosti izabrati ono individualno stanje koje obuhvaća jednu od onih krivulja što prolaze kroz sve točke zahvaćene zadanim redom i na njoj one određene udaljenosti, određene brzine i smjerove.⁵⁰

Bošković eksplicitno brani svoje stajalište i pokazuje zašto se ne može ići u beskonačan regres i zašto je postojanje svijeta (svemira) moguće objasniti jedino pozivanjem na Boga. Drugim riječima, jednom kad je Bog izabrao aktualni svijet u kojem postoji konačna masa materije, to implicira da unutar konačne mase materije postoji konačan prostor i konačno vrijeme. Ili, Boškovićevim riječima: »Nadalje sam dokazao, i to sam istaknuo, da je beskonačno u protežnosti posve nemoguće.«⁵¹

U kozmološkom argumentu tvrdi se da je Bog stvorio svemir i zakone prirode. Zakoni prirode su, prema Swinburnu, ili znanstveno neobjašnjivi ili postoji objašnjenje neznanstvenoga, tj. osobnoga tipa. U drugome slučaju, Bog je taj koji omogućuje da zakoni prirode funkcioniraju u svakom trenutku, a uz to, potpuno objašnjenje ili krajnje objašnjenje svakoga stanja svemira uključuje referiranje na Boga koji podržava postojanje svemira u cjelini.⁵² Svemir je toliko složena cjelina da ga znanost jednostavno ne može primjereno i do kraja objasniti (ne može dati konkluzivna rješenja). Swinburne pak smatra da znanstveno objašnjenje koje bi se odnosilo na početak svemira nije moguće dati i stoga je potrebno *osobno objašnjenje* (u terminima osobe koja nije dio svemira).⁵³ Bog je uzrok (u smislu krajnjega objašnjenja) postojanja svemira i sve vrijeme njegova postojanja intencionalno ga podržava. On je točka na kojoj se niz zaustavlja.⁵⁴ I konačno, smatra da je Bog imao razloge za stvaranje svemira.⁵⁵ Dakle, svemir prema Swinburnu ima početak odnosno postoji krajnje objašnjenje koje 'izlazi iz okvira znanstvenoga tumačenja', što znači da kao i Bošković zastupa stav da beskonačan regres nije moguć. Slična rješenja zastupali su arapski filozofi još u 9. st. Oni su zastupali tzv. *kalam* argumente u kojima se tvrdi da svemir zasigurno ima početak.

Ward također smatra da beskonačan regres nije moguć.

Još jednom, ako bi trebalo postojati konačno objašnjenje, onda ne može postojati beskonačan regres uzroka, stoga mora biti neki 'prvi uzrok'. Taj prvi uzrok ne samo da slučajno ne dolazi u bitak, nego on nikako ne bi mogao doći u bitak jer je bezvremenski ili vječan. Nijedno bezvremensko biće ne može biti dovedeno u bitak ili uzrokovano, budući da nema prethodnoga vremena u kojem ga uopće nije bilo.⁵⁶

50 Dodatak, paragraf 547.

51 Dodatak, paragraf 547.

52 Usp. Richard Swinburne, *The Existence of God* (revised edition), str. 122.

53 Usp. *Isto*, str. 126.

54 Usp. *Isto*, str. 127.

55 Usp. *Isto*, str. 130.

56 Keith Ward, *Zašto gotovo sigurno ima Boga*, str. 146.

5. Kruna rasprave o Bogu kao Tvorcu prirode — argument iz kontingencije tj. nenužnosti

Očito je da Bošković u Dodatku zastupa argument iz kontingencije ili nenužnosti⁵⁷ (koji je prethodno Toma Akvinski formulirao kao treći put).⁵⁸ U tom argumentu tvrdi se da je gotovo sve što u svijetu postoji kontingentno (ili nenužno), što znači da može postojati i ne postojati (naravno, ne istovremeno). Tako se vidi da neka bića ili objekti dolaze u postojanje da bi u sljedećem trenutku nestali. Sve što može, a ne mora postojati — prije ili kasnije ne postoji. Ako sva bića ili objekti mogu ne postojati, onda u određenom vremenu ništa ne bi postojalo. U tom slučaju, ni sada ne bi bilo ničega jer ništa ne može početi postojati osim pomoću djelovanja nečeg što već postoji (dakle, nužnoga bića). Ako u nekom trenutku ništa nije postojalo, ništa ne bi niti moglo početi postojati pa ništa ne bi postojalo ni sada (što, drugim riječima, znači da barem jedno biće mora nužno postojati). Sada, međutim, postoje mnoga bića i objekti. Iz toga slijedi da nisu sve stvari kontingentne,⁵⁹ tj. da mora postojati nužno biće. Dakle, nužno je pretpostaviti postojanje nečega što je nužno po sebi odnosno što nema uzrok nužnosti izvan sebe i što uzrokuje svu nužnost drugima. Teisti smatraju da je to Bog.⁶⁰

Bošković na idejnoj razini, čini se, slijedi liniju trećega Tomina puta, iako postoje i znatni odmaci. On govori o kontingentnim pojavama, iako smatramo da se tu mogu ubrojiti i kontingentna bića.⁶¹ Ovdje se zapravo želi reći da nije moguće da sva bića postoje kontingentno, iz čega proizlazi da barem jedno biće mora postojati nužno. Odnosno, kontingentna bića i pojave ne bi mogle postojati kada ne bi postojalo barem jedno biće čije je postojanje nužno. Bošković nigdje eksplicitno ne kaže da barem jedno biće mora postojati nužno, no kada govori o nužnome biću uvijek navodi (samo) Boga. On u tom smislu tvrdi da se ovaj argument:

ne razlikuje od uobičajenog argumenta kojim se odbacuje beskonačan niz kontingentnih pojava bez izvanjskog bića koje daje opstojnost čitavom nizu, osim u tome što se stvar od kontingentnosti prenosi na determiniranost i što se od nedostatka determiniranosti za svoje vlastito opstojanje stvar prenosi na nedostatak opstojanja jednog determiniranog stanja uzetog kao posljednjeg.⁶²

57 Usp. Dodatak, paragraf 549. i 550. Miljenko Belić smatra da kod Boškovića nalazimo verziju argumenta iz kontingencije. Usp. Miljenko Belić, »Boškovićeva nauka o finalnosti — vrijedan doprinos metafizici« — u: Valentin, Pozaić (ur.), *Filozofija znanosti Rudera Boškovića*. Radovi simpozija Filozofsko–teološkog instituta DI, 210. Vidi također: Brian Davies, *Uvod u filozofiju religije*, str. 67.

58 Usp. Toma Akvinski, *Suma teologije*. Izabrano djelo, str. 291.

59 Usp. Ivan–Pal Sztrilich, »Boškovićeve razlozi protiv Leibnizova načela dovoljnog razloga« — u: Valentin, Pozaić (ur.), *Filozofija znanosti Rudera Boškovića*. Radovi simpozija Filozofsko–teološkog instituta DI, str. 161.

60 Jednostavan, razumljiv i jasan opis trećega Tomina puta vidi u: Ivan Devčić, *Pred Bogom blizim i dalekim*, Zagreb, 1998, str. 24.

61 Zanimljivo objašnjenje nudi Dario Škarica. Usp. Dario Škarica, *Spoznaja i metoda u Rudera Boškovića*, str. 135–136.

62 Dodatak, paragraf 549.

Ovdje Bošković povlači analogiju između prvoga uzroka (kao krajnjeg objašnjenja) i nužnoga bića. Kao što ne može objasniti postojanje pojedinoga člana u nizu a da dodatno ne pitamo (i damo objašnjenje) o prvome uzroku (koji se shvaća u eksplicitnom smislu — kao krajnje objašnjenje) i postojećim silama, tako nije moguće objasniti kontingentne pojave bez pozivanja na nužno biće. Dakle, ne može postojati niz kontingentnih pojava bez nužnoga bića jer upravo je nužno biće ono pomoću kojega se objašnjava postojanje nenužnih bića i pojava. Bog je prema Boškoviću prva karika u lancu uzrokovanja ili objašnjenja, koja je različita od svih drugih bića:

To biće, koje se nalazi izvan samog niza, a koje je izabralo taj niz među svim ostalim beskonačnim nizovima iste vrste, mora imati beskonačnu determinativnu i izbornu silu da izabere onaj jedan od beskonačnog broja nizova. To biće moralo je imati i spoznaju i mudrost da izabere među neuređenim nizovima uređeni. Jer da je djelovao bez spoznaje i bez izborne sile, bilo bi beskonačno puta vjerojatnije da bi izabrao jedan od neuređenih, a ne jedan od uređenih, kao što je ovaj jer je omjer neuređenih prema uređenima beskonačan, on je još k tome vrlo visoka reda.⁶³

Dakle, kada bi sve bilo kontingentno, ne bi se uopće moglo objasniti kako su bića nastala, odnosno, kako su došla u postojanje. Niz uzroka i učinaka u ovom se argumentu objašnjava pomoću nužnoga ili, kako ga Bošković naziva, izvanjskoga bića⁶⁴, nakon kojega više i nema smisla pitati tko je prva karika u lancu uzrokovanja. Ujedno se na njemu zaustavlja i (beskonačan) regres.

Što bi se dogodilo da Bog kao nužno biće ne postoji, Bošković objašnjava u sljedećem paragrafu:

I ovdje treba istaknuti da je za bilo koje individualno stanje koje odgovara bilo kojem vremenskom trenutku, a još više za svaki bilo koji individualni niz koji odgovara bilo kojem kontinuiranom vremenu, nevjerojatnost njegove determinirane opstojnosti beskonačna, i mi bismo morali biti sigurni o njegovoj neopstojnosti, osim ako ne bi bila determinirana od beskonačnog determiniranog bića i ako nam ne bi bila poznata ta determiniranost.⁶⁵

Bošković, čini se, ovdje zastupa izvornu inačicu argumenta iz kontingencije. On, naime tvrdi da bez beskonačnoga determiniranog bića (tj. bića koje je izabralo i stvorilo aktualni svijet i sve u njemu, pri čemu osobito naglašava odlučujuću ulogu slobode), kontingentna bića odnosno, preciznije, postojeće kontingentne pojave jednostavno ne bi mogle doći u postojanje — što znači da bi moralo postojati takvo stanje u kojem ne postoji niti jedno kontingentno biće, tj. pojava (a to je onda stanje neopstojnosti). Ono što se ovdje želi reći (dokazati) jest da kontingentna bića i pojave uopće ne bi mogle postojati bez barem jednoga nužnog bića, tj. bez Boga. Vidi se da kontingentna bića i pojave postoje, dakle, mora postojati i nužno biće, tj. Bog. Bošković to naravno ne kaže izravno, no očito je

63 Dodatak, paragraf 550. Vidi također zaključak koji iznosi Miljenko Belić, u: Miljenko Belić, »Boškovićeva nauka o finalnosti — vrijedan doprinos metafizici« — u: Valentin, Pozaić (ur.), *Filozofija znanosti Rudera Boškovića. Radovi simpozija Filozofsko-teološkog instituta DI*, str. 201.

64 Ovdje se vidi koje atribute (svojstva) Bošković pripisuje nužnomu biću.

65 Dodatak, paragraf 551.

da njegovi zaključci idu u tom smjeru i da ga osobito zanima objašnjenje vezano uz postojeći aktualni svijet.

Argument iz kontingencije zastupaju mnogi suvremeni autori. Swinburne se, primjerice, u ovome argumentu poziva na Leibniza koji tvrdi da se razlozi za postojanje svijeta (svemira) nalaze izvan svijeta. Tako se od fizičke ili hipotetske nužnosti prelazimo na apsolutnu, tj. metafizičku nužnost odnosno na postojanje Boga kao nužnoga bića koje dalje ne treba objašnjenje. Postojanje svijeta jednostavno nije moguće objasniti bez nužnoga bića.⁶⁶

Ward kaže da je moguće zamisliti mnogo oblika koje je svemir mogao imati, no činjenica je da je on kontingentan. U tom smislu, ako i postoji konačno objašnjenje, ono se mora odnositi na biće koje je nužno i koje postoji izvan svemira.⁶⁷ Ono što postoji vječno ili nužno ne može biti uzrokovano, dok ono što postoji u vremenu, započinje postojati u vremenu i treba imati uzrok svoga postojanja.⁶⁸

Zaključak

Bošković smatra da je Bog »svemoćni i premudri Začetnik prirode«, kako ga sam naziva. Kao isusovac i čovjek vjere očito nije mogao propustiti priliku da uz svoje najpoznatije djelo *Teorija prirodne filozofije* ne napiše dodatak za koji tvrdi da 'spada u metafiziku', u kojem će ukratko izložiti svoja promišljanja vezana za argumente o Božjem postojanju. Time je na neki način dao do znanja da njegova filozofija prirode ne predstavlja konačno objašnjenje te da je treba tumačiti u odnosu na filozofiju religije jer svijet u kojem živimo ne može se objasniti bez pozivanja na Boga. Fizika nije 'potpuna' bez metafizike jer kada se govori o fizici, govori se samo o jednoj dimenziji stvarnosti, točnije, o svijetu prirode, koji, čini se, ipak treba sagledati u njegovoj cjelini, uključujući dakle i duhovnu ili metafizičku dimenziju. Desetak stranica teksta koje posvećuje argumentima za Boga dovoljne su da se iščita njegovo izuzetno dobro poznavanje rasprava koje su se o dokazivanju, ili bolje rečeno, pokušaju dokazivanja Božje opstojnosti vodile u njegovo doba. Ako se njegova rasprava gleda u svjetlu suvremenih rasprava iz područja filozofije religije, osobito onih analitičke provenijencije, dolazi se do zaključka da su stajališta slične Boškovićevim i dalje vrlo aktualna, dapače, da ih se i danas može (o)braniti.⁶⁹ Doprinos suvremenih analitičkih filozofa religije poput Swinburna i Warda u potpori tradicionalnim, ali i novijim inačicama argumentata za Božje postojanje, očituje se u prvome redu u tome što naglašavaju njihov induktivni karakter. U tom kontekstu navedene argumente treba promatrati kao induktivne argumente koji povećavaju vjerojatnost, iako sami po sebi ne dokazuju Božje postojanje.

66 Usp. Richard Swinburne, *The Existence of God* (revised edition), str. 127.

67 Usp. Keith Ward, *Zašto gotovo sigurno ima Boga*, str. 73.

68 Usp. *Isto*, str. 75.

69 Swinburne i Ward suvremeni su autori kod kojih se nalaze, općenito govoreći, zaključci slične Boškovićevim.

Roger Boskovich's Arguments for God's Existence — Variations of the Cosmological Argument

Aleksandra Golubović*

Summary

*Roger Joseph Boskovich is one of our most eminent Croatian scientists and philosophers. He is especially renowned for his theories in the fields of physics, mathematics and astronomy, such that they were deemed noteworthy even among his contemporaries both in Croatia and Europe. In the area of philosophy, Boskovich is most often spoken of in the context of natural philosophy and the philosophy of science. The general public is probably unaware of the fact that he devoted some ten pages of his work to God. In his most famous work entitled *Theory of Natural Philosophy*, he adds an *Appendix to Metaphysics on the Soul and God* wherein he puts forward his variations of the arguments on God's existence. The *Appendix* enables us to view his contribution to physics from a new angle. Namely, he concludes that an explanation of nature as a whole does not have its endpoint in nature itself, but rather in metaphysics, that is to say, the philosophy of religion. The aim of this paper is to analyse those particular arguments for God's existence which Boskovich elaborated in greater detail and also to examine the extent to which they are tenable today.*

Key words: Roger Boskovich, arguments for God's existence, cosmological argument

* Assistant Professor Aleksandra Golubović, Ph.D., The Faculty of Philosophy of the University of Rijeka. Address: Sveučilišna avenija 4, 51000 Rijeka. E-mail: agolub@ffri.hr